

Hoe beleven kinderen in éénoudergezinnen hun gezinscontext?

Christine Van Peer

1. Inleiding

De laatste decennia hebben drastische veranderingen plaatsgevonden in de samenstelling en het functioneren van gezinnen. Het aantal echtscheidingen is in de meeste westerse geïndustrialiseerde landen fors toegenomen. Het éénoudergezin is een steeds meer voorkomende gezinsvorm geworden naast het traditionele tweeloudergezin. In 2001 maakten éénoudergezinnen 9% uit van alle huishoudens met afhankelijke kinderen in de EU-15 (Lehmann & Wirtz, 2004). Een toenemend aantal kinderen leeft dan ook, gedurende een kleiner of groter aantal jaren, in een éénoudergezin of in een gezin dat hersamengesteld is na herhuwelijk of het aangaan van een nieuwe relatie door een van beide ouders. Bijna 50% van de kinderen van gehuwde ouders in de Verenigde Staten heeft een ouderlijke scheiding meegemaakt op 18-jarige leeftijd. Voor West-Europa wordt dit percentage geschat op 10 à 20% van de kinderen (du Bois-Reymond, 1995, geciteerd in Garnefski & Diekstra, 1997). De Panelstudie van Belgische Huishoudens leert dat van alle kinderen tussen 10 en 14 jaar in België 11% een breuk tussen zijn ouders heeft meegemaakt; onder jongeren tussen 15 en 19 jaar loopt dat op tot 15% (Jacobs et al., 2000).

In de onderzoeksliteratuur worden verschillen in gezinsfunctioneren tussen éénoudergezinnen en andere gezinnen beschreven. De verantwoordelijkheid voor de opvoeding, de financiële zekerheid van het gezin en het huishouden wordt binnen het éénoudergezin gedragen door een alleenstaande ouder. De gezinsprocessen nemen vaak een andere stijl aan wanneer slechts één ouder verantwoordelijk is dan wanneer beide ouders verantwoordelijk zijn (Leve & Fagot, 1997). Verschillen in interacties tussen gezinsleden en verschillen in opvoedingscontext tussen één- en tweeloudergezinnen kunnen precies ontstaan door de aard van de gezinsstructuur en door de beperkingen die het hebben

van slechts één ouder voor een adequaat socialisatieproces stelt (Thomson et al., 1992).

Vanuit de hulpverlening kwamen al geruime tijd signalen dat kinderen uit éénouder- en hersamengestelde gezinnen een grotere kans lopen op problemen in hun ontwikkeling. Door de maatschappelijke ontwikkelingen nam ook de wetenschappelijke belangstelling voor het fenomeen ‘echtscheiding’ toe, en vooral dan naar de effecten van echtscheiding voor de leefsituatie van kinderen. Intussen werd al veel onderzoek verricht naar de gevolgen van echtscheiding voor het psychisch welbevinden van kinderen, maar ook voor de meer objectieerbare aspecten van hun leefsituatie, zoals schoolprestaties en latere beroepsloopbanen.

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur van de jaren zeventig waren onderzoekers nog vrij optimistisch over de impact van echtscheiding. Onderzoek uit die periode richtte de aandacht vooral op de kenmerkende sterktes en zwaktes van diverse gezinstypes en suggereerde dat alternatieve gezinsstructuren net zo bevorderlijk konden zijn voor de ontwikkeling van kinderen en volwassenen als traditionele gezinsstructuren. In het begin van de jaren tachtig werden de eerste cross-sectionele onderzoeken opgezet. Hieruit bleek veelal dat alleenstaande ouders vaker emotionele problemen hadden en dat kinderen van gescheiden ouders meer ontwikkelingsproblemen kenden: zij hadden meer problemen op school, werden vroeger seksueel actief, leden vaker aan depressie en stelden vaker delinquente handelingen. Vanaf de jaren tachtig en negentig werd vooral in de Angelsaksische onderzoekswereld vaker gebruik gemaakt van longitudinale databanken in het onderzoek naar de korte- en lange-termijn effecten op kinderen van echtscheiding en het niet meer samenleven met beide ouders (Cherlin, 1999). Een aanzienlijk aantal (cross-sectionele en longitudinale) onderzoeken uit deze periode komt tot negatieve bevindingen. Er werd bv. aangetoond dat kinderen die bij beide ouders opgroeien zich beter voelen en beter presteren dan kinderen die bij een alleenstaande ouder opgroeien (bv. Dawson, 1991; Pardeck et al., 1991; Bhushan & Shirali, 1992; Acock & Demo, 1994; McLanahan & Sandefur, 1994; Conger & Chao, 1996; Simons & Chao, 1996; Steinberg, 1996). Recent onderzoek gaat veelal in dezelfde richting. Kerr and Beaujot (2002) vonden dat kinderen van alleenstaande moeders meer tekenen vertonen van hyperactiviteit, emotionele onrust en angst, evenals tekenen van directe of indirecte agressie, al dan niet gelinkt aan depressie. Een aantal onderzoeken komt evenwel tot meer positieve bevindingen. Recent toonde Pike (2004) aan dat kinderen van alleenstaande ouders niet significant verschillen van kinderen uit tweeoudergezinnen wat competentieniveaus en zelfwaardering betreft. Leve en Fagot (1997) stellen zelfs vast dat éénoudergezinnen meer positief gedrag vanuit hun kinderen rapporteren, alsook een hoger gebruik van probleemoplossende strategieën rapporteren.

In mindere doch ook aanzienlijke mate werd onderzoek verricht naar de lange-termijn gevolgen van echtscheiding. Echtscheiding is volgens een aantal

onderzoekers een cumulatieve ervaring voor kinderen: de effecten van scheiding zouden in deze visie eerder cumulatief zijn dan beperkt in de tijd (Cherlin, 1999). Problemen zouden persisteren tot in de volwassenheid. Verschillende follow-up studies tonen aan dat de effecten van echtscheiding mogelijk versterkt kunnen worden in de late adolescentie en in ernst toenemen doorheen de tijd (Wallerstein & Blakeslee, 1989; Wallerstein & Lewis, 1997; Cherlin, Chase-Lansdale & Mc Rae, 1998). Volgens het Brits follow-up onderzoek van Cherlin et al. blijkt dat de levenslopen van individuen met gescheiden ouders in de volwassen jaren verder gaan divergeren van diegenen met niet-gescheiden ouders, zelfs wanneer de initiële verschillen tussen beide groepen in de vroege kindertijd in rekening worden gebracht. Een patroon van geleidelijk toenemende verschillen in emotionele problemen suggereert dat scheiding de mentale gezondheid kan aantasten. *“The disruption could trigger intervening events that negatively affect adult mental health (...) If the continuing effect were a result of the divorce rather than unmeasured factors, it would suggest that this childhood event can set in motion a chain of circumstances that affects individuals’ lives even after they have left home, married, and entered the labor force”* (Cherlin et al., 1998, 247).

Dronkers (1996) komt tot de bevinding dat het welzijn van scholieren die al jaren in een éénoudergezin of in een hersamengesteld gezin leven niet beter is dan dat van leerlingen in pas gescheiden éénoudergezinnen. Hoe langer de scheiding geleden is, hoe langer de nadelige aspecten van het leven in een éénoudergezin (slechte financiële situatie, afbreuk van ouderlijke autoriteit, ...) kunnen doorwerken en uiteindelijk een sterker negatief effect op het kindwelzijn gaan hebben, aldus Dronkers. Individuen die als kind een scheiding meemaakten, zouden een lagere levenskwaliteit kennen als volwassene dan individuen waarvan de ouders steeds gehuwd zijn gebleven (Morrison & Coiro, 1999; Cherlin et al., 1998; Amato & Keith, 1991; Hetherington, 1991). Ook Spruyt (1995) vond dat kinderen die opgroeiden in éénoudergezinnen en stiefgezinnen significant verschilden op latere leeftijd van diegenen die in intacte gezinnen opgroeiden: jongeren uit éénoudergezinnen hadden meer kans om hun relationeel leven vroeger te starten en rapporteerden meer problemen met intieme relaties dan jongeren uit intacte gezinnen.

Onderzoekers geven verschillende verklaringen voor de bevinding dat kinderen in tweeloudergezinnen beter presteren, en voor de associatie tussen scheiding van de ouders en het welzijn of lijden van kinderen.

Sommigen geloven in een oorzakelijk verband en benadrukken factoren die het gevolg zijn van de *scheidingstransitie zelf*, zoals inkomensverlies, stress, afwezigheid van de vader, minder adequaat ouderschap, een meer dwingende opvoedingsstijl, ... Anderen focussen op de rol van *gezinsprocessen voorafgaand aan de scheiding*. Men is het er nog helemaal niet over eens in hoeverre het de echtscheiding is of het leven in een specifiek gezinstype waardoor kinderen problemen gaan ervaren, of in hoeverre er reeds predisposities voor spe-

cifieke problemen bij kinderen aanwezig waren lang vóór er sprake was van een echtscheiding. Uit een follow-up studie bij bijna 12000 Britse kinderen tussen 7 en 33 jaar oud (Cherlin, Chase-Lansdale & McRae, 1998) bleek dat kinderen van gescheiden ouders al meer emotionele problemen kenden vóór de echtscheiding plaatsvond dan kinderen wier ouders niet zouden scheiden. Ook Nederlands onderzoek (Dölle, 1994) toont aan dat het optreden van chronische problemen lijkt samen te hangen met invloeden uit de voorgeschiedenis van een kind in het gezin. Deze voorgeschiedenis is soms getekend door een veelheid aan ingrijpende gebeurtenissen en negatieve invloeden zoals inadequate zorg, affectieve verwaarlozing, een conflictueuze thuissituatie, agressiviteit... Deze bevindingen zetten het argument kracht bij dat scheiding meer voorkomt in gezinnen die sowieso al problemen hebben. Ouders die gaan scheiden zouden geselecteerd worden in meer fragiele huwelijken, gekenmerkt door bijvoorbeeld “poor parenting practices”, aanhoudende economische stress en relationele conflicten (Furstenberg & Teitler, 1994).

Veel van de in dit hoofdstuk aangehaalde onderzoeken hebben betrekking op de leefsituatie van Amerikaanse en Britse kinderen. In Vlaanderen bestaat tot nogtoe weinig of geen longitudinaal onderzoek dat nagaat of kinderen in éénoudergezinnen al dan niet kwetsbaarder zijn en slechter blijven functioneren dan kinderen in tweeoudergezinnen. Er zijn wel een aantal voorbeelden van cross-sectioneel onderzoek in Vlaanderen (vb. Brutsaert, 1993). Hoewel de resultaten uit internationaal onderzoek niet zonder meer vertaald kunnen worden naar de Vlaamse context en naar de leefsituatie van Vlaamse kinderen, menen we wel dat de aangehaalde onderzoeksbevindingen een algemeen beeld schetsen van het welbevinden van kinderen na een echtscheiding.

In de hiernavolgende paragraaf formuleren we een aantal hypothesen op basis van bevindingen uit de literatuur over het gezinsfunctioneren en de beleving van kinderen in verschillende gezinstypes. We focussen op kinderen in drie gezinstypes: kinderen die bij één ouder wonen, kinderen die in hersamengestelde gezinnen of in wisselende gezinnen wonen (bv. co-ouderschap) en kinderen die in traditionele gezinnen wonen. De aandacht gaat naar die kenmerken van ouderschap en opvoeden (ouderlijke begeleiding en “monitoring”, aanvaarding door de ouders, gedragsautonomie) en gezinscommunicatie (communicatie tussen de ouders en communicatie tussen ouders en kinderen) die we ook in het eigen onderzoek hanteren.

In de derde paragraaf lichten we de gebruikte methode en meetinstrumenten toe.

In de vierde paragraaf worden de hypothesen empirisch getoetst aan de hand van de data die werden verzameld in het Kind- en Jongeren Leefsituatie Onderzoek, uitgevoerd in 2000 in Vlaanderen (zie Van den Bergh, Ackaert & De Rycke, 2003).¹ Om reden van analytische vereenvoudiging verwijzen we in de tekst naar de drie gezinstypes met de termen ‘traditionele gezinnen’, ‘één-

oudergezinnen' en 'wisselende gezinnen'. Soms spreken we ook over traditionele versus niet-traditionele gezinnen of over klassieke versus niet-klassieke gezinnen. Het gebruik van deze terminologie houdt verder geen waarde-oordeel in.

We beperken ons tot het bestuderen van verschillen in perceptie van de opvoedingscontext (gemeten aan de hand van vijf opvoedings- en vijf communicatiekenmerken) door kinderen in verschillende gezinstypes. Wanneer percepties verschillen kan dit wel een aanwijzing vormen voor verschillen in welzijn, maar dit kunnen we niet aantonen. De causaliteit van relaties is met dit type van onderzoek nauwelijks vast te stellen. Met onze analyses willen we ook niet aantonen dat de waargenomen verschillen uitsluitend verklaard worden door het gezinstype; wel willen we aantonen *dat er gezinsstructuur-gerelateerde condities aanwezig kunnen zijn die mogelijk een invloed hebben op de perceptie van de opvoedingscontext, de zelfwaardering en de competentiegevoelens bij kinderen.*

Tot slot formuleren we in de vijfde paragraaf een aantal beleidsgerichte conclusies.

2. Opvoedings- en communicatiestijlen in verschillende gezinstypes: hypothesen op basis van de literatuur

We formuleren vijf hypothesen over het gezinsfunctioneren in verschillende gezinstypes en de wijze waarop kinderen dit gezinsfunctioneren percipiëren: drie hypothesen over opvoedingsstijlen (ouderlijke supervisie en “monitoring”, acceptatie van het kind door de ouders, gedragsautonomie van het kind) en twee over communicatiestijlen (communicatie tussen ouders en kinderen, communicatie tussen ouders onderling).

2.1. Ouderlijk toezicht en “monitoring” (moeder/vader)

Verschillende onderzoeken (Thomson, McLanahan & Curtin, 1992; Demo & Acock, 1988; Demo & Acock, 1996) tonen aan dat alleenstaande ouders minder supervisie en controle uitoefenen dan tweeoudergezinnen. Uit de analyses van Demo en Acock (1996) blijkt dat, in vergelijking met traditionele gezinnen, gescheiden gezinnen en stiefgezinnen de laagste niveaus van ouderlijke supervisie of controle rapporteren. Alleenstaande ouders blijken bv. minder betrokken bij schoolwerk van de kinderen. Alleenstaande ouders hebben minder tijd en energie over voor de supervisie van en aandacht voor de bezigheden van hun kinderen. Er is geen tweede verzorger om te helpen met toezicht, discipline en huishoudelijke verantwoordelijkheden. Ook een aantal specifieke

problemen waarmee éénoudergezinnen worden geconfronteerd kunnen ervoor zorgen dat er verminderd toezicht is over de bezigheden van de kinderen: financiële besloemingen, rol- en taakoverbelasting, een verarmd sociaal leven, emotionele onrust, problemen met de ex-partner, ...

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur worden doorgaans een aantal kenmerken van competent ouderschap geïdentificeerd: bv. geven van warmte en ondersteuning, het stellen van consistente regels en normen, het opvolgen of “monitoren” van het gedrag van het kind. Simons en Johnson (1996) stellen vast dat alleenstaande ouders minder van deze ouderlijke competenties vertonen dan gehuwde ouders, dat zij minder consistent regels gaan opleggen en meer sanctionerend gaan optreden. Het transitieproces dat een éénoudergezin doormaakt gaat vaak gepaard met een afname in het eigen competentiegevoel als ouder, met een verminderde controle over het gedrag van het kind, met minder affectie en minder verwachtingen ten aanzien van prestaties en maturiteit van het kind (Hetherington, Cox & Cox, 1982).

Niettegenstaande het verminderde niveau van supervisie, nemen alleenstaande ouders vaker hun toevlucht tot autoritair ouderschap (“authoritative parenting”), meer dwingende discipline-strategieën en een meer restrictieve opvoeding (Hetherington, Cox & Cox, 1982; Leve & Fagot, 1997; Nock, 1988). Deze hypothese wordt evenwel in andere onderzoeken niet bevestigd (Vermulst & Gerris, 1988).

Er is onderzoek dat stelt dat net een meer permissieve opvoedingsstijl wordt gehanteerd. Ook bij een dergelijke stijl ontbreekt het vaak aan duidelijke regels en consistente begeleiding. Volgens Dölle (1994) kan een permissieve opvoedingsstijl echter zeer verwarrend zijn in de geest van kinderen. In haar onderzoek verklaren ouders dat het uitoefenen van gezag vaak moeilijker geworden is door de afwezigheid van een tweede ouder en door het lossere opvoedingsklimaat. Vele ouders zeggen na de scheiding toegeeflijker te zijn geworden voor de kinderen.

De afwezigheid van een van de ouders als tweede verzorger is een factor die een continue monitoring bemoeilijkt. Uithuiswonende vaders zijn vaak veel minder betrokken bij het ouderschap dan vaders in intacte gezinnen. De grotere gedragsproblemen die waargenomen worden bij kinderen in éénoudergezinnen, blijken in belangrijke mate door de mate van betrokkenheid van de vader beïnvloed te worden. Een onderzoek bij 10- tot 14-jarige adolescenten (Carlson, 2000) gebaseerd op een longitudinale databank (1997 – Panel Study of Income Dynamics (PSID) Child Development Supplement) vindt dat het leven in een éénoudergezin significant schadelijke effecten heeft voor kinderen en adolescenten. Betrokkenheid van de vader en intimiteit vader-kind zijn volgens Carlson belangrijke mediërende factoren die gedeeltelijk de grotere gedragsproblemen (delinquentie, drugsgebruik, spijbelgedrag, negatieve gevoelens) verklaren. Een recente studie van Manning & Lamb (2003) komt tot gelijkaardige conclusies.

Verskillende waarnemers stellen dat een bepaald niveau van ouderlijke controle en supervisie de ontwikkeling van kinderen ten goede komt (bv. Amato & Rezac, 1994). Een verminderd ouderlijk toezicht kan dus het welzijn van kinderen in éénoudergezinnen negatief beïnvloeden. Ondersteunende “monitoring” bevordert het zelfbeeld van kinderen, zo blijkt uit een analyse van De Rycke & Van den Bergh (2002).

Onze eerste hypothese stelt: “Er is meer ouderlijke supervisie in traditionele gezinnen dan in éénoudergezinnen en in wisselende gezinnen.”

2.2. **Gevoel van aanvaarding van het kind door de ouders (moeder/vader)**

Ondanks het hogere conflictgehalte in éénoudergezinnen, vonden Walker en Hennig (1997) tezelfdertijd een grotere mate van intimiteit tussen de kinderen en ouder (meestal de moeder) in éénoudergezinnen dan in tweeoudergezinnen. Echter, wetende dat kinderen bijzonder kritisch staan tegenover afwezigheid van een ouder (Van Gils, 1995; Van den Bergh, 1996) en bijzonder veel houden van gezamenlijke gezinsactiviteiten, impliceert de afwezigheid van de vader vaak dat kinderen zich minder aanvaard voelen door hem, aangezien het aantal activiteiten samen met vader sterk verminderd is.

Stiefgezinnen en hersamengestelde gezinnen hebben doorgaans een erg complexe gezinsstructuur. Verschillende gezinssystemen worden hier tot één gezinseenheid samengesmeed. Fine et al. (1994) zien het leven in een stiefgezin als een stressfactor die een invloed heeft op het welbevinden van een kind. De grotere rolverwarring en de eventuele aanwezigheid van stiefbroers en -zussen in complexe stiefgezinnen kunnen leiden tot gezinsconflicten en stress. In stiefgezinnen kunnen slecht gedefinieerde rollen, het ontbreken van duidelijke modellen, minder effectieve probleemoplossingen, een slechtere communicatie en een meer problematisch gezinsfunctioneren in het algemeen negatief inwerken op het welbevinden van kinderen en bijdragen tot grotere gedragsproblemen bij kinderen. Kinderen én adolescenten hebben een sterke behoefte aan regels en een duidelijke gezinsstructuur, en deze ontbreekt precies vaak in huishoudens met dubbele verblijfsregelingen (Lampe, 1998).

In de hypothesevorming vertrekken we van het standpunt dat het leven in wisselende huishoudens en de voortdurende wijziging van verblijfplaats een negatieve impact hebben op het gevoel van aanvaarding, vanwege de discontinue aanwezigheid van zowel moeder als vader. We nemen aan dat de permanente ouderlijke aanwezigheid in een éénoudergezin een positieve invloed heeft op het gevoel van acceptatie bij het kind.

Onze tweede hypothese stelt: “Het gevoel van acceptatie door moeder en vader is het laagst bij kinderen in wisselende gezinscontexten. We nemen aan

dat het gevoel van acceptatie door moeder in éénooudergezinnen niet significant verschilt van het gevoel van acceptatie door moeder in traditionele gezinnen. Wat acceptatie door vader betreft nemen we aan dat er wel een verschil is tussen de perceptie van kinderen in éénooudergezinnen en kinderen in traditionele gezinnen.”

2.3. Gedragsautonomie van het kind in het gezin

Vermulst en Gerris (1988) besluiten uit hun onderzoek dat de taakbelasting van de alleenstaande ouder bij de opvoeding groter is en dat in éénooudergezinnen een grotere gedragsautonomie bij de kinderen wordt nagestreefd. Onderzoek van Hetherington en Clingempeel (1992) toont aan dat kinderen in éénooudergezinnen meer verantwoordelijkheden en meer mogelijkheden tot supervisie krijgen toebedeeld. Bovendien, zo stellen zij, vertonen ouder-kind relaties in éénooudergezinnen een hogere graad van gelijkheid dan in tweeoudergezinnen. Eénooudergezinnen zijn vaak minder hiërarchisch en meer egalitair gestructureerd, wat ertoe leidt dat ouders hun kinderen op meer gelijke basis benaderen.

Sommige auteurs schrijven het mindere succes van kinderen (als volwassenen) uit éénooudergezinnen net toe aan het feit dat zij minder blootgesteld zijn geweest aan hiërarchische modellen van autoriteit binnen hun gezin. “By virtue of living in non-hierarchical families, children from single-parent households are handicapped in their ability to function in institutions that are fundamentally hierarchical, namely, education, the economy, and occupations.” (Nock, 1988, 957)

Ook Alanen (1992) vond een grotere autonomie bij kinderen in éénooudergezinnen, maar zij komt tot de bevinding dat dit niet noodzakelijkerwijs met negatieve effecten is geassocieerd. Meewerken in het huishouden en grotere verantwoordelijkheden kunnen bv. leiden tot een groter zelfwaardegevoel, meer autonomie en een groter gevoel van competentie bij deze kinderen. Kinderen hoeven niet noodzakelijk het gevoel te hebben dat het leven in een éénooudergezin een groot verschil uitmaakt.

Onze derde hypothese stelt: “Kinderen in éénooudergezinnen en in wisselende gezinnen beschikken over meer gedragsautonomie dan kinderen in traditionele gezinnen.”

2.4. Communicatie tussen ouders (moeder/vader) en kind

Verscheidene studies rapporteren over verschillen in communicatiestijlen in verschillende gezinstypes, veelal duidend op een lagere kwaliteit van ouder-kind communicatie in éénooudergezinnen. De communicatie ouder-kind neemt

sneller dan in andere gezinnen een meer gespannen en een sanctionerende vorm aan. De communicatie in éénoudergezinnen wordt mogelijk door meer negativiteit gekenmerkt omdat er geen tweede ouder is om de andere ouder bij te staan met discipline en controle en omwille van andere stressfactoren geassocieerd met het alleenstaand ouderschap.

Demo en Acock *bv.* (1996) tonen aan dat éénoudergezinnen en stiefgezinnen de hoogste niveaus van moeder-kind conflict rapporteren en de laagste niveaus van positieve moeder-kind interactie. Walker en Hennig (1997) vonden een grotere conflictintensiteit in éénoudergezinnen. Uit hun studie kwam naar voor dat leden van éénoudergezinnen minder objectief bleken te zijn in hun probleemoplossend handelen, minder tolerant bleken ten aanzien van ambiguïteit en onenigheid, minder empathisch waren, meer geneigd waren om negatieve attributies over anderen te maken en sneller hun toevlucht te nemen tot antisociaal en onaangepast gedrag.

Verklaringen worden veelal gezocht in de specifieke kenmerken van het gezinsfunctioneren of -dysfunctioneren in diverse soorten gezinnen. De relatief zwaardere gezinslasten en een lagere gezinscohesie doen alleenstaande moeders vaker hun toevlucht nemen tot minder affectief bevestigende stijlen van communicatie met hun kinderen.

Zowel een slechte communicatie met moeder als een slechte communicatie met vader kunnen een negatief effect hebben op het welbevinden bij het kind. Positieve, ondersteunende communicatie heeft een gunstig effect op het zelfbeeld bij kinderen (De Rycke & Van den Bergh, 2003).

Sommige onderzoekers rapporteren over verschillen in communicatiestijlen tussen moeders en vaders (Kwaaitaal-Roosen, 1998; Shulman & Klein, 1993). De communicatie vader-kind blijkt veelal minder open en meer gefocust op waarden als competitie, onafhankelijkheid en prestatie. Het feit dat vaders enigszins minder positief scoren dan moeders impliceert niet noodzakelijk een negatieve impact op de ontwikkeling van adolescenten. Integendeel, goede communicatie, bevestiging en begeleiding door de vader zijn erg belangrijk in de zoektocht naar identiteit en de ontwikkeling van zelfvertrouwen bij jongeren (Kwaaitaal-Roosen, 1998). Shulman en Klein (1993) stellen dat vaders vaker waarden als competentie, autonomie en prestatie beklemtonen in hun interacties met hun zonen en dochters, en een positieve invloed hebben op de ontwikkeling van de zelfwaardering en het zelfvertrouwen bij hun kinderen.

Precies deze kenmerkende vader-kind communicatie is vaak niet aanwezig in éénoudergezinnen, althans niet op dagelijkse basis. Diverse studies wijzen op een positief verband tussen het welzijn van een kind en de frequentie van contacten met de uithuiswonende ouder (*bv.* Amato & Rezac, 1994). Sommige stellen dat een negatief contact tussen vader en kind zelfs een rol zou kunnen spelen bij het ontstaan van gewelddadig gedrag en psychische problemen (Lampe, 1998). Regelmatig, positief contact met de uithuiswonende vader kan

het risico op psychische en andere problemen bij kinderen die bij een alleenstaande moeder leven verminderen of voorkomen. Onregelmatig of ontbrekend contact belaaft jongeren met negatieve gevoelens: ze voelen zich afgevozen, gekwetst of verlaten (Dölle, 1994).

Onze vierde hypothese stelt: “De communicatie tussen ouder en kind wordt als minder kwaliteitsvol gepercipieerd door kinderen in éénoudergezinnen en in wisselende gezinnen dan door kinderen in traditionele gezinnen.”

2.5. Communicatie tussen de ouders onderling

Bij de meeste scheidende paren wordt na de scheiding een tumultueuze periode ingeluid. Een conflictueuze relatie tussen ex-partners is volgens vele onderzoekers schadelijk voor de kinderen; kinderen lijden onder de negatieve effecten van een conflictatmosfeer. Negatief contact tussen ex-partners brengt daarenboven vaak een goede relatie tussen kind en uithuiswonende ouder in gevaar, met alle negatieve gevolgen vandien.

Kinderen streven meestal naar een goede relatie met beide ouders (Hermanns et al., 1985). Wanneer ouders voortdurend conflicten hebben, zijn kinderen voortdurend het slachtoffer van loyauteitsconflicten. Alleen al het wonen bij één ouder kan aanleiding geven tot gevoelens van ontrouw aan de andere ouder. Ook wanneer de ene ouder helemaal geen contact meer wil met de andere ondervinden kinderen daar veel last van. Zij worden dan verlengstukken van de woede van hun ouders (Lampe, 1998). Problemen die reeds impliciet aanwezig zijn bij kinderen van gescheiden ouders worden vaak geïntensifieerd door de openlijke vijandigheid tussen de ouders. Onderzoek toont aan dat voortdurend ouderlijk conflict gerelateerd is aan ernstige problemen bij kinderen, zoals depressie, een zwakke sociale competentie, een laag zelfwaardegevoel, slechte schoolprestaties, ... (Gottman & Notarius, 2000; Wegelin, 1990). Een recente studie over risicofactoren die een effect hebben op kinderen na een scheiding toont aan dat de mate en kwaliteit van samenwerking tussen de ouders de ernst van de effecten van scheiding op kinderen bepalen (Moxnes, 2003).

Ouderlijk conflict beïnvloedt overigens het welbevinden van een kind, ongeacht de gezinsstructuur. Vijandigheid tussen ouders heeft ook een negatief effect op het welzijn van kinderen in traditionele gezinnen. Onderzoek van Vandewater en Lansford (1998) toont aan dat kinderen in gezinnen met een hoog conflictgehalte over de ganse lijn een lagere graad van welzijn vertoonden. Sommige onderzoekers stellen zelfs dat ouderlijk conflict een groter welzijns-ondermijnd effect heeft dan de gezinsstructuur op zich (Demo, 1992; Bishop & Ingersoll, 1989). Sommigen nemen de intensiteit van ouderlijk conflict als mediërende variabele op in hun analyses over het effect van gezinsstruc-

tuur op het gevoel van welbevinden van het kind (Dronkers, 1996; Demo & Acock, 1988; Hanson, 1999; Morrison & Coiro, 1999; Amato, Loomis & Booth, 1995). Dronkers bv. (1996) betreft de intensiteit van conflict voorafgaand aan de scheiding in zijn analyses naar de effecten van ouderlijk conflict op het welzijn van middelbare scholieren. Hij komt tot de bevinding dat scholieren die opgevoed werden door één biologische ouder een hoger gevoel van welbevinden rapporteren dan diegenen die opgegroeid waren bij twee niet-gescheiden maar ruziënde ouders. Hij stelt evenwel dat dit antwoord enkel geldt in het geval van heel frequente en ernstige ouderlijke ruzies. Wanneer er slechts enkele ernstige ouderlijke conflicten per jaar voorkomen besluit hij dat het voor de scholier beter zou zijn geweest als de ouders bij elkaar waren gebleven. Amato, Loomis & Booth (1995) komen tot een gelijkaardige conclusie: "children from high-conflict families actually obtain a net benefit from divorce through reduced exposure to parental conflict, while those from low-conflict families lose a great deal when their parents divorce."

Onze vijfde hypothese stelt: "Kinderen in éénoudergezinnen en in wisselende gezinnen ervaren gemiddeld een grotere vijandigheid tussen hun ouders dan kinderen uit traditionele gezinnen (en hebben dus mogelijk ook meer te lijden onder de negatieve gevolgen van deze conflictsfeer)."

3. Methode

3.1. Steekproef

De analyses die we hier presenteren zijn gebaseerd op het CBGS-KRC Kind- en Jongeren Leefsituatie-onderzoek dat uitgevoerd werd in 2000 in Vlaanderen bij 1955 kinderen en jongeren tussen 10 en 18 jaar oud. 50,9% (n=995) onder hen zijn jongens en 49,1% (n=960) zijn meisjes. Voor dit onderzoek werd uitgegaan van een tweetrapssteekproef. Er werden twee gestratificeerde representatieve steekproeven van scholen in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest getrokken, één voor alle basisscholen en één voor alle types van secundaire scholen. Vervolgens werden in iedere school twee klassen studenten at random geselecteerd om te participeren. De respons rate bedroeg 91%. Uit de basisscholen namen alleen kinderen van het vijfde en zesde leerjaar (10-12 jarigen) deel (n=722, uit 19 scholen). Uit de secundaire scholen namen studenten uit alle leerjaren (12-18 jarigen) deel (n=760, uit 33 scholen). In de uiteindelijke steekproef zaten 37% kinderen uit basisscholen, 20% uit het eerste en tweede leerjaar, 22% uit het derde en vierde leerjaar en 21% uit het vijfde en zesde leerjaar van de secundaire scholen. De gemiddelde leeftijd van de deelnemers was 14 jaar en 3 maanden.

3.2. Types van gezinnen

Er werd een variabele gezinstype aangemaakt waarbij als criterium voor de indeling de hoofdverblijfplaats van de kinderen² werd gekozen. De eerste groep bestaat uit de kinderen die permanent wonen bij hun beide biologische ouders, zonder eventuele stiefkinderen (de zogenaamde “zuivere” biologische gezinnen). De tweede groep bestaat uit die kinderen die hoofdzakelijk, d.w.z. het grootste deel van de tijd -minstens gedurende de week- bij één ouder wonen, zonder inwonende nieuwe partner. Het gaat hier overwegend om die kinderen waarbij de uithuiswonende ouder een klassiek bezoekrecht uitoefent. Deze groep noemen we de éénoudergezinnen in de enge of zuivere zin. Het kan hier zowel over moeder- als over vadergezinnen gaan, hoewel de moedergezinnen veruit de meest voorkomende groep zijn (85% van de “éénouder-kinderen” woont in een moedergezin en 15% woont in een vadergezin). De aanleiding van het éénoudergezin zijn (echtscheiding? verweduwing?), is met onze gegevens niet te achterhalen. De derde groep kinderen wordt dan ondergebracht in de categorie “wisselende gezinssituaties”: dit zijn de kinderen die een wisselende woonregeling hebben, bijvoorbeeld deels wonen bij de moeder en/of deels bij de vader (bijvoorbeeld in een co-ouderschapregeling), of de kinderen die in hersamengestelde gezinnen leven, al dan niet samen met stiefbroertjes en/of -zusjes. In deze derde categorie zitten dus ook wel éénoudergezinnen, maar deze definiëren we dan niet meer in enge zin omdat de kinderen er niet permanent inwonen of omdat er een nieuwe partner aanwezig is. Ook de kinderen die bijvoorbeeld bij hun grootouders wonen, bij een adoptie- of pleegouder, en de kinderen die alleen wonen of in een instelling verblijven, zitten in deze categorie. De derde categorie is dus ruimer dan alleen de kinderen die in een co-ouderschapregeling of in een nieuw samengesteld gezin leven, ofschoon deze laatste kinderen er wel de meerderheid van uitmaken.

Tabel 1 geeft de steekproefverdeling weer naar deze gezinstype-variabele.

Tabel 1. Verdeling van de kinderen over de drie gezinstypes.

	n	%
(Overwegend) wonend in éénoudergezin	173	8.8
Wonend in wisselende gezinssituatie	318	16.3
Wonend bij beide biologische ouders	1464	74.9
Totaal	1955	100.0

16% van de kinderen wonen in “wisselende gezinssituaties”: afwisselend bij één van de ouders (10%), in nieuw samengestelde gezinnen met de eigen ou-

ders én met stiefbroertjes of stiefzusjes (3%), bij pleeg- of adoptie-ouders (1%), bij de grootouders, in een instelling of alleen (2%).

Wanneer we deze gegevens vergelijken met de cijfers afgeleid uit het Rijksregister (situatie eind 1999, de periode net voorafgaand aan het Kindonderzoek), bekomen we een vergelijkbaar aantal kinderen dat in éénoudergezinnen woont. Volgens het Rijksregister woont 11,4% van de kinderen bij een alleenstaande moeder (9,9%) of vader (1,5%) (Lodewijckx, 2002). Bij deze berekening is de beschouwde groep kinderen evenwel de groep tussen 0 en 21 jaar, terwijl het in onze steekproef om 10- tot 18-jarigen gaat. Hoe ouder het kind, hoe groter de kans dat het bij een alleenstaande ouder woont. Dit is consistent met de bevinding uit het CBGS-onderzoek Leefsituatie Kinderen van 1994-1995 waaruit bleek dat slechts 4,3% van de kinderen op lagere schoolleeftijd in een éénoudergezin leefde (Van den Bergh, 1997). Tevens wordt vermoed dat het Rijksregister het aantal kinderen dat bij een éénoudergezin woont overschat. Het Rijksregister geeft namelijk de wettelijke situatie weer en deze kan afwijken van de feitelijke situatie. Volgens een minimum-schatting op basis van het Rijksregister woonde zeker 79,2% van de kinderen op 1.1.2003 bij beide ouders (Lodewijckx, 2002). Ook hier geldt dat het Rijksregister wellicht het aantal kinderen in traditionele gezinnen overschat ten nadele van de kinderen die in feite in samengestelde gezinnen wonen.

3.3. Meetinstrumenten

We gebruikten bestaande schalen om 'opvoeding' en 'communicatie' te operationaliseren. In deze schalen werd kinderen een reeks uitspaken voorgelegd; zij dienden aan de hand van een vijfpuntenschaal in te schatten in welke mate zij akkoord gingen met deze uitspraken (1 = helemaal niet akkoord tot 5 = helemaal akkoord) (Gedragsautonomie werd gemeten met een zespuntenschaal). De schalen werden geprogrammeerd op draagbare PC's en werden ingevuld op school, tijdens de lessen. Principale Componenten Analyse (PCA) werd toegepast op de ingevulde schalen. Alleen items die minstens een ladingsfactor .30 haalden op componenten die verkregen werden in de PCAs werden weerhouden. Voor alle uiteindelijk geconstrueerde schalen lag de Cronbach Alpha tussen .72 en .89 (zie Tabel 2), hetgeen duidt op voldoende interne consistentie.

Ouderlijke supervisie en "monitoring" (moeder/vader). De "monitoring" vragenlijst van Brown, Mounts, Lamborn & Steinberg (1993) bevat zes items en geeft een beeld van de mate waarin de ouders op de hoogte zijn van, betrokken zijn bij, of geïnteresseerd zijn in het dagelijkse doen en laten van hun kinderen. Concreet werd aan de kinderen gevraagd in welke mate hun ouders bv. op de hoogte zijn van wie hun vrienden zijn, waar ze zijn na schooltijd, wat ze in hun vrije tijd doen, waar ze hun geld aan uitgeven. Monitoring door

vader en monitoring door moeder werden afzonderlijk gemeten. Voor beide schalen leverde PCA één factor op; alle oorspronkelijke items werden weerhouden.

Aanvaarding door de ouders (moeder/vader). Een reeks uitspraken peilde naar de acceptatie of de waardering door de ouder die kinderen en jongeren rond hun volledige persoon voelen. Items uit drie schalen werden gebruikt om de perceptie van aanvaarding door de ouder te operationaliseren (Lamborn, Mounts, Steinberg & Dornbusch, 1991; Van den Bergh, 1997; De Brock, Vermulst, Gerris & Abidin, 1992). De acceptatie-schaal werd ingevuld voor moeder en vader. PCA op de acht items resulteerde in twee factoren, zowel bij moeder als bij vader. Enkel de drie items die op de eerste factor laadden, die het algemeen acceptatiegevoel als persoon meet (bv. uitspraak als 'Mijn moeder vindt mij leuk en aangenaam'), werden weerhouden.

Gedragautonomie. De 'Perspective on Adolescent Decision Making Questionnaire' (PADM-B) van Bosma et al. (1996) bevat 21 items die peilen naar de mate waarin en de domeinen waarop kinderen en jongeren autonoom mogen beslissen. Kinderen duiden op een zespuntenschaal aan of zij alleen beslissen (= score 1), of zij samen met hun ouders beslissen (= score 3), of hun ouders alleen beslissen (= score 6) over verscheidene zaken die adolescenten aanbelangen (over bv. de sporten die ze beoefenen, het uur waarop ze gaan slapen, de kleren die ze dragen, vrijetijdsbesteding). Hoewel verschillende factoren werden verkregen in de PCA, telden we voor de analyses in onze studie de scores op van de 21 items in de oorspronkelijke schaal, zoals gedaan werd door Bosma et al.

Positieve en negatieve communicatie tussen kinderen en ouders (moeder/vader). Beide subschalen van de gezinscommunicatieschaal, ontwikkeld door Van den Bergh & Van den Bulck (1999), werden ingevuld voor moeder en vader afzonderlijk.

De positieve communicatie-subschaal is samengesteld uit zeven items die de betrokkenheid, de ondersteuning en de emotionele expressie in de relatie met de ouders meten. Voorbeelden van items zijn: 'Als ik verdriet heb, spreek ik erover met mijn vader/moeder' of 'Mijn vader/moeder en ik doen leuke dingen samen'. Voor zowel moeder als vader resulteerde de PCA telkens in één factor; alle oorspronkelijke items werden weerhouden.

De negatieve communicatie-subschaal omvat zes items die de mate van verbale verwensingen, conflict en de expressie van negatieve verbale communicatie met de ouders meten. Voorbeelden van items zijn: 'Mijn vader/moeder en ik roepen scheldwoorden naar elkaar' of 'Mijn vader/moeder en ik maken echte ruzie'. Voor moeder zowel als vader werden twee oorspronkelijke (fysieke communicatie-)items uit deze subschaal verworpen, omdat de PCA aangaf dat ze niet op dezelfde factor laadden als de zes weerhouden items.

Negatieve communicatie tussen de ouders. De subschaal 'negatieve communicatie tussen ouders' van de gezinscommunicatie-schaal (Van den Bergh & Van den Bulck, 1999) bevat vijf items die de mate van verbale verwensingen, vijandigheid en fysieke agressie tussen de ouders meten (elkaar pijn doen, echte ruzie, scheldwoorden roepen, ...). PCA resulteerde in één factor; alle oorspronkelijke items werden weerhouden.

3.4. Statistische testen

Voor het nagaan van verschillen in de perceptie en beleving van hun opvoedingsomgeving door kinderen naargelang het gezinstype waarin ze leven, werd gebruik gemaakt van non-parametrische toetsen. Non-parametrische testen worden gebruikt wanneer de vereisten voor parametrische testen (bv. variantie-analyse) niet vervuld zijn, wanneer bv. de steekproefscores niet normaal verdeeld zijn. Ook gebruiken we non-parametrische testen wanneer de afhankelijke variabelen van ordinaal meetniveau zijn. De Kruskal-Wallis Test is een *non-parametrische* test die geen assumpties maakt over de normaliteit van de data en die gebaseerd is op rangen. Deze test wordt gebruikt om de gelijkheid van gemiddelden tussen groepen te testen. Met de Kruskal-Wallis test gingen we na of er een significant verband bestaat tussen het gezinstype en de perceptie van de diverse communicatie- en opvoedingskenmerken. De kritische waarde voor het bepalen van het significantieniveau zetten we op $\alpha = 0.05$. Als de berekende p-waarde minder is dan 0.05, dan aanvaarden we de hypothese dat de gemiddelden van minstens twee subgroepen significant van elkaar verschillen. Als de Kruskal-Wallis test ons tot de conclusie brengt dat de gemiddelden niet gelijk zijn, wordt informatie verkregen over de lokalisatie van de verschillen aan de hand van een multiple paarsgewijze testprocedure (post-hoc test). Deze test stelt intervallen (boven- en ondergrenzen) op voor alle paarsgewijze testen. Wanneer de waarde nul binnen het interval ligt (dus 1 waarde positief en de andere negatief), besluiten we dat de corresponderende gemiddelden niet van elkaar verschillen. Wanneer de waarde nul niet in het interval ligt, besluiten we dat de corresponderende gemiddelden wel significant van elkaar verschillen ($\alpha = 0.05$) voor de set van drie tests.

4. Onderzoeksresultaten

Tabel 2 geeft voor iedere schaal aan of er al dan niet een significant verband bestaat met de variabele gezinstype.

Tabel 2. Resultaten van Kruskal-Wallis en Cronbach's alpha waarden van de schalen.

	Chi ²	p	Cronbach's α
Monitoring door moeder	21.925	0.000	0.8422
Monitoring door vader	78.715	0.000	0.8743
Acceptatie van kind door moeder	6.421	0.040	0.7520
Acceptatie van kind door vader	8.259	0.016	0.7589
Gedragsautonomie van het kind	27.944	0.000	0.8981
Negatieve moeder-kind communicatie	7.714	0.021	0.8612
Negatieve vader-kind communicatie	7.953	0.019	0.8696
Positieve moeder-kind communicatie	5.931	0.052	0.8752
Positieve vader-kind communicatie	46.435	0.000	0.8942
Negatieve communicatie tussen de ouders	27.667	0.000	0.8843

Tabel 3 geeft aan waar de verschillen gelokaliseerd zijn, m.a.w. welke subgroepen precies van elkaar verschillen.

Tabel 3. Resultaten van de post-hoc testen ($\alpha = 0.05$).

	BIO – EEN	WIS – BIO	EEN – WIS
Monitoring door moeder	*	*	
Monitoring door vader	*	*	*
Acceptatie van kind door moeder		*	
Acceptatie van kind door vader	*		
Gedragsautonomie van het kind	*		*
Negatieve moeder-kind communicatie	*		
Negatieve vader-kind communicatie	*	*	*
Positieve moeder-kind communicatie			
Positieve vader-kind communicatie	*	*	*
Negatieve communicatie tussen de ouders	*	*	

BIO: kinderen die bij beide biologische ouders wonen

EEN: kinderen die in éénoudergezinnen wonen

WIS: kinderen die in wisselende gezinnen leven

4.1. Ouderlijke supervisie en “monitoring” (moeder/vader)

Supervisie en “monitoring”, zowel door moeder als door vader, verschillen significant in de drie beschouwde gezinstypes ($p < .00005$). De informatie die de

kinderen geven duidt erop dat in traditionele gezinnen zowel moeders als vaders het best geïnformeerd zijn over de bezigheden van hun kinderen. In deze laatste gezinnen wisselen ouders en kinderen het meest informatie uit met elkaar. Ouderlijke supervisie wordt als zwakker ervaren door kinderen in éénoudergezinnen en wisselende gezinnen, vergeleken met kinderen in traditionele gezinnen. Kinderen in éénoudergezinnen en wisselende gezinnen verschillen niet in hun mening over het toezicht op hun activiteiten door de moeder, wel in hun mening over dit toezicht door de vader. De perceptie van kinderen in éénoudergezinnen over wat hun vader van hun bezigheden afweet, wijkt heel sterk af van de perceptie van de kinderen in de beide andere gezinstypes. De resultaten laten zien dat “monitoring” door vaders als het zwakst wordt ingeschat door kinderen van alleenstaande ouders. Zij vinden dat hun vader nóg minder over hen weet dan kinderen die in wisselende gezinnen leven. Een kind in een éénoudergezin woont meestal samen met zijn gescheiden moeder en brengt dus het grootste deel van de tijd met zijn/haar moeder door. Door hun afwezigheid weten deze vaders veel minder af van wat hun kinderen bezighoudt. Kinderen in wisselende gezinssituaties ervaren het toezicht door hun vader opnieuw als sterker, hetgeen wellicht gedeeltelijk verkaard kan worden door een hogere contactfrequentie met de vader dan bij kinderen in “zuivere” éénoudergezinnen.

Onze eerste hypothese, die stelt dat supervisie door de ouders als zwakker wordt ervaren door kinderen in éénoudergezinnen en wisselende gezinnen, in vergelijking met klassieke gezinnen, wordt bevestigd.

4.2. Aanvaarding door de ouders (moeder/vader)

Er worden tevens significante – ofschoon op een lager significantieniveau $\alpha = .05$ – verschillen gevonden tussen de drie gezinstypes wanneer we kijken naar de mate waarin kinderen zich aanvaard weten door hun moeders ($p < .05$) en hun vaders ($p < .05$).

Kinderen die in wisselende gezinscontexten leven voelen zich minder aanvaard door hun *moeder* dan kinderen in klassieke gezinnen en kinderen in éénoudergezinnen. Een groot aantal onder hen woont ook slechts een gedeelte van de tijd bij de moeder.³ Kinderen hebben het gevoel dat hun moeder hen doorgaans een lastiger en minder aangenaam kind vindt wanneer zij in een wisselende gezinscontext of in een stiefgezin wonen. Kinderen die in éénoudergezinnen leven, voelen zich in dezelfde mate aanvaard door moeder als kinderen die bij beide ouders wonen. Het gevoel aanvaard te worden door *vader* daarentegen is het laagst bij kinderen van alleenstaande ouders: zij voelen zich significant minder geaccepteerd door hun vader dan kinderen in klassieke gezinnen.

Onze resultaten bevestigen grotendeels de tweede hypothese, nl. het bestaan van een minder positieve relatie met de moeder in stiefgezinnen. Het deel van de tweede hypothese dat stelt dat vooral wisselende gezinnen een negatief effect hebben op de perceptie van aanvaarding geldt alleen voor de aanvaarding door moeder, niet voor de aanvaarding door vader (welke het laagst is in éénoudergezinnen). Onze resultaten bevestigen ook de hypothese dat de perceptie van aanvaarding door moeder niet verschillend is tussen kinderen van alleenstaande ouders en kinderen van traditionele gezinnen. De perceptie van aanvaarding door vader is significant lager bij kinderen in éénoudergezinnen dan bij kinderen in traditionele gezinnen, hetgeen onze hypothese bevestigt. Weerom geldt hier als verklaring dat in het merendeel van de éénoudergezinnen de moeder het gezinshoofd is; afwezigheid van de vader heeft een negatieve invloed op het acceptatiegevoel bij het kind. Deze laatste bevinding is ook consistent met de bevinding dat de communicatie met de vader als veel slechter wordt ervaren in éénoudergezinnen dan in andere gezinnen.

4.3. Gedragsautonomie

De mate waarin een kind autonomie ervaart verschilt naargelang het gezinstype ($p < .00005$). Kinderen van alleenstaande ouders verschillen in hun perceptie van kinderen in beide andere gezinstypes. Hun perceptie van de mate van autonomie die ze krijgen toebedeeld binnen het gezin ligt op een veel hoger niveau. Kinderen in éénoudergezinnen hebben het gevoel meer zelf te kunnen beslissen over belangrijke aspecten van hun leefwereld dan kinderen in andere gezinnen. Tussen klassieke gezinnen en wisselende gezinnen is er geen significant verschil wat de autonomie ervaren door de kinderen betreft.

Dit resultaat bevestigt de derde hypothese slechts ten dele. Het resultaat bevestigt de hypothese voor kinderen die in éénoudergezinnen leven maar het ontkracht dat deel van de hypothese dat stelt dat gedragsautonomie ook voor kinderen in wisselende gezinnen op een hoger niveau zou liggen.

4.4. Communicatie tussen ouders (moeder/vader) en kinderen

Kinderen ervaren diverse verschillen in de communicatie met hun ouders naargelang het type van gezin waarin ze leven.

Er is een verschil in de perceptie van de mate van *negatieve* verbale communicatie met moeder ($p < .05$) en met vader ($p < .05$) – doch ook hier pas op significantieniveau $\alpha = .05$. Negatieve verbale communicatie uit zich in het maken van ruzie, onvriendelijk roepen, het roepen van scheldwoorden en boos zijn op elkaar. *Moeders* en kinderen in éénoudergezinnen en in wisselende gezinnen communiceren vaker op dergelijke negatieve manier met elkaar dan moe-

ders en kinderen in traditionele gezinnen. Er is dus een hogere waargenomen negatieve communicatie met moeder in de beide niet-klassieke gezinstypes; éénoudergezinnen en wisselende gezinnen verschillen in dit opzicht niet significant van elkaar.

De perceptie van negatieve communicatie met *vader* verschilt in alle drie de gezinstypes. De communicatie tussen vader en kind wordt als meest negatief ervaren in éénoudergezinnen; de communicatie met vader verloopt hier opvallend minder goed. Afwezigheid van de vader is een bepalende factor in deze; aanwezigheid van de vader is een noodzakelijke voorwaarde om hoedanook een vorm van communicatie te kunnen opbouwen. Kinderen in wisselende woonsituaties hebben wellicht een hogere contactfrequentie met de vader, waardoor zij de communicatie met de vader toch weer als positiever gaan ervaren dan kinderen die leven in zuivere éénoudergezinnen.

Verder hebben de kinderen significant verschillende ervaringen wat betreft de *positieve* communicatie met *vader* ($p < .00005$). Alle gezinstypes verschillen significant van elkaar. De positieve communicatieschaal meet andere aspecten van de ouder-kind communicatie dan de negatieve communicatie-schaal. Positieve communicatie uit zich onder meer in het kunnen communiceren over gevoelens (affectieve communicatie) en het samen doen van leuke dingen. In intacte gezinnen ervaren kinderen een leuker en affectiever contact met de vader. In deze gezinnen wordt meer over gevoelens gecommuniceerd en worden meer leuke dingen samen ondernomen, zo vinden de kinderen. Voor kinderen in éénoudergezinnen komt dit soort communicatie met de vader het minst voor. Kinderen in wisselende gezinnen rapporteren opnieuw meer positieve communicatie met hun vader.

Er worden evenwel géén significante verschillen genoteerd tussen de ervaringen van kinderen wat de positieve communicatie met *moeder* betreft. Dit is een bevinding die we willen benadrukken: kinderen vinden de positieve communicatie met moeder even goed verlopen in alle drie de gezinstypes.

Onze bevindingen bevestigen grotendeels onze vierde hypothese: ze tonen aan dat de ouder-kind communicatie in éénoudergezinnen als minder bevredigend, minder kwaliteitsvol wordt ervaren door de kinderen, namelijk wat betreft negatieve communicatie met zowel moeder als vader, en wat betreft positieve communicatie met vader. De hypothese wordt *niet* bevestigd voor wat positieve communicatie met moeder betreft.

De bevindingen over de communicatie met de vader zijn gelijklopend aan deze over de communicatie met de moeder, alleen zijn de verschillen meer uitgesproken en ligt de tevredenheid over de kwaliteit van de communicatie met de vader algemeen lager dan deze met de moeder, ongeacht het soort gezin waarin kinderen leven. Globaal kan gesteld worden dat communicatie met de vader doorgaans minder positief wordt ervaren dan deze met de moeder en dit in alle gezinstypes. Onze resultaten bevestigen dus het bestaan van verschillen

in communicatiestijlen (minder open, minder positief) tussen vaders en moeders.

4.5. Negatieve communicatie tussen de ouders

Kinderen in verschillende gezinstypes vertonen significante verschillen ($p < .00005$) wat betreft hun ervaring van negatieve communicatie tussen de ouders onderling. Kinderen in éénooudergezinnen en in wisselende gezinnen ervaren meer negatieve communicatie tussen hun ouders onderling dan kinderen die in traditionele gezinnen leven. Vooral in éénooudergezinnen ervaren kinderen de communicatie tussen hun ouders als erg negatief, maar de verschillen met wisselende gezinnen zijn niet significant. Kinderen in een co-ouderschapregeling hebben wellicht ouders die door het gezamenlijk hoederecht beter met elkaar communiceren over belangrijke aspecten van de opvoeding. Communicatie is namelijk een voorwaarde voor geslaagd co-ouderschap. In situaties waarin de vader enkel bezoekrecht heeft is er wellicht sprake van een meer conflictueuze omgangsstijl tussen de ouders.

Onze vijfde hypothese, die stelt dat kinderen in éénooudergezinnen en wisselende gezinnen meer negatieve communicatie tussen hun ouders ervaren dan kinderen die bij beide ouders wonen, wordt bevestigd.

5. Discussie en besluiten

Sociale wetenschappers zijn de laatste decennia erg verdeeld geweest in het debat over het effect van echtscheiding op kinderen, en daardoor over het effect van het al dan niet leven bij beide biologische ouders of het opgroeien in een éénooudergezin of stiefgezin.

Ouders gaan meestal scheiden omwille van een persoonlijke noodsituatie. Vaak worstelen zij zelf jarenlang met emotionele stress tengevolge van een echtscheiding. Maar hoe groot het effect van scheiden op volwassenen ook is, op kinderen is het vaak nog vele malen groter. Waar ouders een scheiding vaak van tevoren zagen aankomen, komt dit voor kinderen soms erg plots. Jongeren die ineens overvallen worden door de scheiding van hun ouders ondervinden meer problemen (Dölle, 1994). Het oplossen van problemen van ouders door een scheiding kan op een aantal punten de leefsituatie van kinderen verbeteren, maar kan voor de kinderen ook vele nieuwe obstakels en drempels creëren: een nieuwe omgeving, een nieuwe school, een breuk met de vertrouwde vriendenkring, het opbouwen van anderssoortige relaties met de ouders, ... Het oorspronkelijke gezin valt weg en dit kan een erg destabiliserend effect hebben. Wanneer één van de ouders vertrekt brengt dit vaak angst, onzekerheid, emotionele verwarring en onevenwichtigheid teweeg. Kinderen

beschrijven bij zichzelf allerlei tekenen van uit-balans zijn, agressie, angsten, schoolproblemen, zich ongelukkig voelen (Hermanns et al, 1985). Nog jarenlang kan de wens blijven bestaan dat vader en moeder weer bij elkaar terugkomen: het oorspronkelijke gezin kan voor kinderen nooit vervangen worden en dit creëert een blijvend gemis. Uit Wallerstein & Blakeslee (1989) blijkt dat slechts één op tien kinderen opgelucht reageerde toen hun ouders uit elkaar gingen. Echtscheiding van de ouders roept bij verreweg de meeste kinderen, ook na jaren nog, sterk negatieve gevoelens op (Hermanns et al, 1985). Bovendien treft een scheiding hen in de jaren dat ze zich aan het vormen zijn. De gevolgen voor kinderen zijn ook vaak van langere duur. Uit de onderzoeksliteratuur blijkt dat gevolgen soms tot op volwassen leeftijd voelbaar zijn.

Het gezins- en huishoudelijk systeem van gescheiden ouders vertoont meer gedesorganiseerde kenmerken dan dat van niet-gescheiden ouders (Hetherington, Cox & Cox, 1977). De algemene conclusie uit de literatuur is dat bij éénoudergezinnen de gezinsrelaties, de opvoeder-kind interacties, de pedagogische waardenoriëntaties en de ontwikkeling van de kinderen minder optimaal verlopen dan bij tweeoudergezinnen. Er zijn problemen met socialisatie maar ook problemen geassocieerd met gevoelens van mislukking bij de ouder zelf.

Met ons onderzoek wilden we nagaan of kinderen de verschillen in gezinsfunctioneren en in opvoedingsstijlen tussen tweeouder- versus éénoudergezinnen ook percipiëren. Onze resultaten wijzen uit dat kinderen in éénoudergezinnen beduidend minder begeleiding ervaren door hun vader en moeder, dat zij zich minder aanvaard voelen door hun ouders, dat zij meer autonomie krijgen toebedeeld, dat zij meer negatieve communicatie met hun ouders ervaren en dat zij meer negatieve communicatie tussen hun ouders onderling ervaren. Al deze factoren kunnen schadelijke effecten hebben, zowel op hun objectief welzijn als op hun subjectief gevoel van welbevinden, hoewel dit natuurlijk niet noodzakelijk zo hoeft te zijn.

In hun analyses op basis van hetzelfde databestand gaan De Rycke en Van den Bergh (2003) nader in op de relatie tussen de zelfwaardering en het competentiegevoel bij het kind aan de ene kant en de gezinsstructuur aan de andere kant. Een direct effect van gezinstype op de zelfwaardering werd niet vastgesteld, maar wel geven indirecte effecten volgens hen aan dat kinderen en jongeren uit traditionele gezinnen zich competentier voelen op 'schoolse vaardigheid', 'sociale acceptatie', 'uiterlijke verschijning', 'gedragshouding' en 'globale zelfwaardering'.

Uiteraard past bij alle bevindingen uit de literatuur en ons onderzoek volgende relativisering: ondanks statistisch significante verschillen in gezinsfunctioneren, zal een gedeelte van de éénoudergezinnen net zo adequaat functioneren als een tweeoudergezin. De verhoogde kwetsbaarheid van gebroken gezinnen mag echter omwille van deze vaststelling niet verhuld worden.

Er zou kunnen verondersteld worden dat de verschillen die we waarnemen naar gezinstype in feite verschillen naar sociale klasse maskeren. Bovendien

zou het kunnen zijn dat éénoudergezinnen met een vrouwelijk gezinshoofd het moeilijker hebben dan éénoudergezinnen met een mannelijk gezinshoofd omdat bijvoorbeeld hun gezinsinkomen lager is en zij als gevolg daarvan bv. minder gebruik kunnen maken van gezinsondersteunende diensten. Sociale klasse-verschillen zouden een indicatie kunnen zijn van een verschillend gezinsfunctioneren tussen alleenstaande moeder-gezinnen en alleenstaande vader-gezinnen. We beschikken over gegevens voor slechts 97 alleenstaande ouders, waarvan 13 mannen en 84 vrouwen. De alleenstaande vaders scoren lichtjes hoger op de sociale klasse-indicator – en dus ook op inkomen. Onze data laten echter niet toe verdere conclusies te trekken aangezien de aantallen te klein zijn om statistisch significante uitspraken te doen.

Er werden een aantal controles doorgevoerd om na te gaan of er een mogelijk mediërend effect van de variabele sociale klasse zou optreden waardoor het effect van gezinstype in feite deels een effect van sociale klasse-kenmerken zou zijn. Uit de crosstabulaties blijkt dat er geen correlatie bestaat tussen de sociale klasse⁴ van de ouders en het gezinstype. Wanneer we het hoofdeffect van sociale klasse in de non-parametrische testen onderzoeken, vinden we nergens een effect. Ook wanneer de deelvariabele opleiding als onafhankelijke variabele wordt genomen, vinden we nergens een effect. Deze vaststelling ligt in de lijn van bevindingen uit andere studies. Een recente Canadese studie vond dat gezinstype belangrijker is dan een laag inkomen als voorspeller van een reeks van gedrags-, emotionele en psychologische moeilijkheden bij kinderen van vrouwelijke éénoudergezinnen (Kerr & Beaujot, 2002).

Wanneer we het verband onderzoeken tussen de subjectieve perceptie door het kind van de financiële situatie van het gezin en het gezinstype, vinden we wel een correlatie. Dat dit verband er is, is niet geheel onlogisch, gegeven de verschillen in materieel welzijn tussen éénouder- en tweeoudergezinnen. Het verminderd materieel welzijn is een gevolg van de transitie naar een éénoudergezin en kan de opvoedingscontext uiteraard mee bepalen. De financiële situatie van het gezin is dus vaak eerder een gevolg van een scheiding en vormt in die zin vaak een kenmerk van het éénoudergezin-zijn, dan wel een factor die a priori een invloed uitoefent op het opvoedings- en communicatieklimaat in het gezin. Uit de crosstabulaties blijkt overigens dat de verschillen helemaal niet in de extreme categorieën zitten (veel rijker of veel armer) maar wel in de meer gematigde categorieën (beetje armer, beetje rijker). Verder verklaart ook bijna drie kwart (73%) van de kinderen uit traditionele gezinnen dat hun gezin armer is, versus 86% van de kinderen in éénoudergezinnen. De betrouwbaarheid van deze variabele voor het meten van de objectieve welvaart van het gezin valt dus te betwijfelen.

De verschillen die we vaststelden tussen gezinstypes zijn in hoofdzaak verschillen tussen éénoudergezinnen en traditionele gezinnen. Deze twee types verschillen van elkaar op alle opvoedings- en communicatiekenmerken die we besproken hebben, behalve inzake positieve communicatie kind-moeder: hier

vinden we namelijk geen verschil in beleving tussen de kinderen. Het is van belang deze laatste bevinding te benadrukken, gezien deze een indicatie vormt van het feit dat alleenstaande moeders erin lijken te slagen, ondanks de afwezigheid van de vader, om een positieve communicatie met hun kinderen te ontwikkelen en op te bouwen, ook al gaat dit tegelijkertijd gepaard met een lichtjes verhoogde negatieve communicatie, wellicht te wijten aan de spanningen van het alleenstaand ouderschap. De communicatie met vader daarentegen en het gevoel door vader aanvaard te worden is voor kinderen in éénoudergezinnen duidelijk minder.

Er zijn minder verschillen tussen éénoudergezinnen en wisselende gezinnen; als er wel verschillen zijn tussen deze beide types dan situeren de verschillen zich vooral op die kenmerken van opvoeding en communicatie waarin de vader een rol speelt: opvolging door de vader, negatieve communicatie tussen kind en vader, positieve communicatie tussen kind en vader, en daarnaast tevens gedragsautonomie.

6. Tot besluit: enkele beleidssuggesties

Kinderen uit “gebroken” gezinnen verdienen o.i. speciale aandacht. Voor het gemiddelde kind wordt scheiding geassocieerd met ouderlijk inkomensverlies, verhoogde residentiële mobiliteit, andere vriendschapsverbanden, verminderd contact met de uithuiswonende ouder: allemaal factoren die een verlies van economisch en sociaal kapitaal kunnen betekenen. Hun problematische positie is soms niet uitsluitend tot de echtscheiding van hun ouders te herleiden, maar deze scheiding speelt zeker een rol. Niet alleen het kind van de alleenstaande ouder maar ook het éénoudergezin als geheel kent een verhoogde kwetsbaarheid in vergelijking met het tweoudergezin. Vermulst en Gerris (1988) stellen dat het belangrijkste verschil tussen beide types erin bestaat dat opvoeders in éénoudergezinnen meer problemen ervaren bij het uitoefenen van hun opvoeders-taak en tegelijkertijd minder ondersteuning krijgen vanuit de sociale omgeving. Het verlies aan steun van de partner wordt vaak niet gecompenseerd door steun vanuit een sociaal netwerk: éénoudergezinnen komen manifest steun tekort in vergelijking met tweoudergezinnen (Vermulst & Gerris, 1988). Wanneer wel een voldoende uitgebreid sociaal netwerk bestaat, kan het opvoeden vaak minder belastend worden. Sommige waarnemers stellen dat er een direct verband bestaat tussen de aanwezigheid van sociale netwerken van de alleenstaande moeder en de adaptatie van haar kinderen in het gezin (Schlesinger, 1995). Opvoeders binnen het schoolse milieu én hulpverleners dienen een continue alertheid aan de dag te leggen voor mogelijke problemen bij kinderen die in éénoudergezinnen leven. Zij kunnen ouders wijzen op het belang van een goede communicatie en een nauwe verbondenheid met het kind, en op het belang van sociale netwerken.

Ook op het macroniveau mag het gezinsbeleid niet blind zijn voor de verschillen in het gezinsfunctioneren tussen éénouder- en tweeoudergezinnen. Vanuit het overheidsbeleid krijgen éénoudergezinnen nog onvoldoende ondersteuning. In de huidige Vlaamse gezinsbeleidscontext bestaan zeer weinig specifieke voorzieningen of voordelen voor éénoudergezinnen (Van den Bergh & Van Dongen, 1998). De twee belangrijkste beleidsmaatregelen die recent werden ingevoerd zijn de verhoogde belastingvrije sommen in de fiscale aangifte voor éénoudergezinnen (2001) en de verhoogde bedragen van de bestaansminima voor alleenstaanden met kinderen (2002) (Nederlandstalige Vrouwenraad, 2004). Ons inziens is een specifiek gezinsbeleid voor éénoudergezinnen nodig en zinvol. Een aantal specifieke kenmerken van het functioneren van éénoudergezinnen rechtvaardigen een specifiek beleid: de afhankelijkheid van slechts één inkomen, de grotere nood tot voltijdse arbeidsparticipatie, de dubbele taakbelasting, de halvering van het beschikbare tijdsbudget, de beperkte beschikbaarheid voor de kinderen, ... Het grootste probleem bij het uittekenen van een specifiek beleid ten aanzien van éénoudergezinnen is wellicht de definitie van wie een éénoudergezin uitmaakt; men mag namelijk niet vergeten dat veel éénoudergezinnen deel uitmaken van een bepaalde vorm van co-ouderschap of een nieuwe partner hebben die ook taken op zich neemt (Van den Bergh & Van Dongen, 1998). De doelgroep van een specifiek beleid moeten vooral de éénoudergezinnen in de strikte betekenis zijn. Aanpassingen zouden kunnen gebeuren in de arbeidsorganisatie, de organisatie van de externe kinderopvang, de fiscaliteit en de sociale zekerheid; dit betekent niet dat er voor andere gezinnen geen belemmeringen bestaan in de werking van de diverse maatschappelijke systemen, maar o.i. worden éénoudergezinnen door diezelfde belemmeringen harder getroffen. Voorbeelden van wenselijke maatregelen zijn: het aanpassen van de kinderbijslag in het voordeel van kinderen van eerste rang; het aanbieden van soepele korte uitstapfaciliteiten om acute of chronische overbelasting of een tijdelijke onverenigbaarheid van het beroeps- en gezinsleven op te vangen; het aanbieden van mogelijkheden voor een tijdelijke arbeidsduurvermindering; flexibele werktijden; meer betaalbare huishoudelijke hulp; betaalbare externe kinderopvang; extra belastingvermindering; goedkopere leningen, ... (zie ook Van den Bergh & Van Dongen, 1998).

Vooraf in de eerste jaren na een echtscheiding kunnen kinderen meer aandacht nodig hebben en worstelen alleenstaande ouders meer met de dilemma's die de dubbele rol met zich meebrengt, namelijk trachten een goede ouder te zijn die emotioneel voor de kinderen zorgt en tezelfdertijd kostwinner zijn die financieel voor de kinderen zorgt. Een specifiek beleid hoeft niet noodzakelijk stigmatiserend te werken of tot een positieve discriminatie van éénoudergezinnen te leiden. Het centrale doel van een specifiek beleid moet erin bestaan de grotere rolconflicten en -spanningen bij alleenstaande ouders te verzachten en te verminderen.

NOTEN

1. In 2000 werden 1955 kinderen en jongeren bevroegd omtrent hun leefsituatie. Dit onderzoek werd uitgevoerd door het Kind- en Jongerenteam van het CBGS in samenwerking met het Kinderrechtencommissariaat, onder leiding van Dr. Bea Van den Bergh. Onze dank gaat uit naar het team voor het gebruik van het databestand.
2. Wanneer we het in de tekst over kinderen hebben, bedoelen we hiermee ook jongeren; de leeftijdsgroep die wordt beschouwd zijn nl. de 10- tot 18-jarigen.
3. We moeten hier evenwel in het achterhoofd houden dat er bij een klein percentage (3%) van de kinderen in de categorie 'wisselende gezinnen' er wellicht geen of slechts een minimaal contact is met de biologische moeder (nl. de kinderen woneend bij pleeg- of adoptie-ouders, kinderen die bij hun grootouders wonen, in een instelling leven of alleen wonen).
4. De sociaal-economische klasse variabele is een cluster van gezinsinkomen, schoolopleiding van de respondent en van de partner en beroeps categorie van de respondent en van de partner.

BIBLIOGRAFIE

- Acock, A.C. & D.H. Demo (1994), *Family diversity and well-being*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Alanen, L. (1992), *Modern childhood? Exploring the 'child question' in sociology*. Institute for Educational Research. Publication Series 1, 50 pp.
- Amato, P.R. & B. Keith (1991), Parental divorce and adult well-being: a meta-analysis, *Journal of Marriage and the Family*, 53, 43-58.
- Amato, P.R. & S.J. Rezac (1994), Contact with nonresidential parents, interparental conflict, and children's behavior, *Journal of Family Issues*, 15 (2), 191-207.
- Amato, P.R., L. Loomis & A. Booth (1995), Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood, *Social Forces*, 73, 895-915.
- Bhushan, R. & K.A. Shirali (1992), Family types and communication with parents: a comparison of youth at different identity levels, *Journal of Youth and Adolescence*, 21 (6), 687-697.
- Bishop, S.M. & G.M. Ingersoll (1989), Effects of marital conflict and family structure on the self-concepts of pre- and early adolescents, *Journal of Youth and Adolescence*, 18 (1), 25-38.
- Bosma, H.A., S.E. Jackson, D.H. Zijsling, B. Zani, E. Cicognani, M.L. Xerri, T.M. Honess & L. Charman (1996), Who has the final say? Decisions on adolescent behavior within the family, *Journal of Adolescence*, 19, 277-291.
- Brown, B.B., N. Mounts, S.D. Lamborn & L. Steinberg (1993). Parenting practices and peer group affiliation in adolescence, *Child Development*, 64, 467-482.
- Brutsaert, H. (1993), *School, gezin en welbevinden*. Leuven: Garant.
- Carlson, M.J. (2000), *Family structure, father involvement and adolescent behavioral outcomes*. Dissertation Abstracts, Humanities and Social Sciences, 61, 2-A, 782 pp.
- Cherlin, A.J., P.L. Chase-Lansdale & C. McRae (1998), Effects of parental divorce on mental health throughout the life course, *American Sociological Review*, 63, 239-249.
- Cherlin, A.J. (1999) Going to extremes: family structure, children's well-being, and social science, *Demography*, 36 (4), 421-428.

- Conger, R.D. & W. Chao (1996), Adolescent depressed mood, pp. 157-175 in R.L. Simons, Associates, *Understanding differences between divorced and intact families: Stress, interaction, and child outcome*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Dawson, D.A. (1991), Family structure and children's health and well-being: Data from the 1988 National Health Interview Survey on Child Health, *Journal of Marriage and the Family*, 53, 573-584.
- De Brock, A.J.J.L., A.A. Vermulst, J.R.R.M. Gerris & R.R. Abidin (1992), *NOSI: Nijmeegse Ouderlijke Stress Index. Handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Demo, D.H. (1992), Parent-child relations: Assessing recent changes, *Journal of Marriage and the Family*, 54, 104-117.
- Demo, D.H. & A.C. Acock (1988), The impact of divorce on children, *Journal of Marriage and the Family*, 50, 619-648.
- Demo, D.H. & A.C. Acock (1996), Family structure, Family process, and adolescent well-being, *Journal of Research on Adolescence*, 6 (4), 457-488.
- De Rycke, L. & B. Van den Bergh (2003), Communicatie, opvoeding en zelfwaardering. pp. 167-197 in Van den Bergh, B., Ackaert, L., L. De Rycke (Red.), *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd*. Apeldoorn-Antwerpen: Garant.
- Dölle, S. (1994), *Opgroeien in een éénouder- of stiefgezin*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Dronkers, J. (1996), Het effect van ouderlijke ruzie en echtscheiding op het welzijn van middelbare scholieren, *Comenius*, 16, 131-147.
- Du Bois-Reymond, M. (1995), The modern family as a negotiating household. Parent-child relations in Western and Eastern Germany and the Netherlands, in M. Du Bois-Reymond, R. Diekstra, K. Hurrelman & E. Peters (Red.), *Childhood and Youth in Germany and the Netherlands*. Berlijn: Walter de Gruyter.
- Fine, M.A., P. Voydanoff & B.W. Donnelly (1994), Parental perceptions of child well-being: Relations to family structure, parental depression, and marital satisfaction, *Journal of Applied Developmental Psychology*, 15, 165-186.
- Furstenberg, F.F. & J.O. Teitler (1994), Reconsidering the effects of marital disruption. What happens to children of divorce in early adulthood? *Journal of Family Issues*, 173-190.
- Garnefski, N. & R.W. Diekstra (1997), Adolescents from one parent, stepparent and intact families: emotional problems and suicide attempts, *Journal of Adolescence*, 20, 201-208.
- Gottman, J.M. & C.I. Notarius (2000), Decade review: Observing marital interaction, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 927-947.
- Hanson, T.L. (1999), Does parental conflict explain why divorce is negatively associated with child welfare? *Social Forces*, 77 (4), 1283-1315.
- Hermanns, J., T. Erven, L. Mansvelt, J. Noordhoek, W. van Seters, I. van Baarsen & B. Lever (1985), *Kinderen over echtscheiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Hetherington, E.M., M. Cox & R. Cox (1977), The aftermath of divorce, in J.H. Stevens, M. Matthews (ed.), *Mother-child, father-child relations*. Washington DC: National Association for the Education of Young Children.
- Hetherington, E.M., M. Cox & R. Cox (1982), Effects of divorce on parents and children, in M.E. Lamb (ed.), *Non-traditional families: Parenting and child development*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Hetherington, E.M. (1991), The role of individual differences and family relationships in children's coping with divorce and remarriage, in P. Cowan, E.M. Hetherington (eds.), *Advances in family research 2: Family Transitions*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Hetherington, E.M. & W.G. Clingempeel (1992), Coping with marital transitions: A family systems perspective, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57, 242 pp.

- Jacobs, T. et al. (2000), *Gezinsontbinding in Vlaanderen*. Panel Studie van Belgische Huishoudens. Antwerpen: UIA.
- Kerr, D. & R. Beaujot (2002), Family Relations, Low Income, and Child Outcomes: A Comparison of Canadian Children in Intact-, Step-, and Lone-parent Families, *International Journal of Comparative Sociology*, 43, 2, 134-152.
- Kwaaitaal-Roosen, E., T. Houtmans & J. Gerris (1998), Communication between fathers and adolescents in Dutch families, in Matthijs, K. (ed.), *The family. Contemporary perspectives and challenges*. Leuven: Leuven University Press.
- Lamborn, S.D., N.S. Mounts, L. Steinberg & S.M. Dornbusch (1991), Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families, *Child Development*, 62, 1049-1065.
- Lampe, P. (1998), *Gedeelde kinderen. Co-ouderschap als keuze*. Amsterdam: Ambo.
- Lehmann, P. & C. Wirtz (2004), Household formation in the EU – Lone parents, *Statistics in Focus (Eurostat)*, 5/2004.
- Leve, L.D. & B.I. Fagot (1997), Gender-role socialization and discipline processes in one- and two-parent families, *Sex Roles*, 36 (1/2).
- Lodewijckx, E. (2002), Kinderen, ouders en stiefouders op 31/12/1999, www.cbgs.be, Uit het onderzoek, Kinderen en jongeren, 22 januari 2002.
- Manning, W.D. & K.A. Lamb (2003), Adolescent well-being in cohabiting, married, and single-parent families, *Journal of Marriage and the Family*, 65 (4), 876-893.
- McLanahan, S. & G. Sandefur (1994), *Growing up with a single parent: what hurts, what helps*. Cambridge: Harvard University press.
- Morrison, D.R. & M.J. Coiro (1999), Parental conflict and marital disruption: Do children benefit when high-conflict marriages are dissolved? *Journal of Marriage and the Family*, 61, 626-637.
- Moxnes, K. (2003), Risk factors in divorce. Perceptions by the children involved, *Childhood*, 10 (2), 131-146.
- Nederlandstalige Vrouwenraad (2004), *Platform voor Éénoudergezinnen. Aanbevelingen*.
- Nock, S.L. (1988), The family and hierarchy, *Journal of Marriage and the Family*, 50, 957-966.
- Pardeck, J.T., C. Brown, B. Christian & M. Schnurbusch (1991), Family structure and life satisfaction, *Family Therapy*, 18 (1), 11-15.
- Pike, L. (2003), The adjustment of Australian children growing up in single-parent families as measured by their competence and self-esteem, *Childhood*, 10 (2), 181-200.
- Schlesinger, B. (1995), Children in on-parent families. A review, *International Journal of Sociology of the Family*, 25 (2), 105-114.
- Shulman, S. & M.M. Klein (1993), Distinctive role of the father in adolescent separation-individuation, pp. 41-58 in S. Shulman & W.A. Collins (eds.), *Father-adolescent relationships. New directions for child development*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
- Simons, R.L. & C. Johnson (1996), Mother's parenting, pp. 81-93 in R.L. Simons, Associates, *Understanding differences between divorced and intact families: Stress, interaction, and child outcome*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Simons, R.L. & W. Chao (1996), Conduct Problems, pp. 125-143 in R.L. Simons, Associates, *Understanding differences between divorced and intact families: Stress, interaction, and child outcome*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Spruyt, A.P. (1995), Adolescents from stepfamilies, single-parent families and (in) stable intact families in the Netherlands, *Journal of Divorce and Remarriage*, 24 (1-2), 115-132.
- Steinberg, L. (1996), *Adolescence*. New York, Mc Graw-Hill, Inc.

- Thomson, E., S.S. McLanahan & R.B. Curtin (1992), Family structure, gender, and parental socialization, *Journal of Marriage and the Family*, 54, 368-378.
- Van Den Bergh, B. (1996), Kinderen in gezin en maatschappij, in R. Cliquet (Red.), *Gezinnen in de verandering. Veranderende gezinnen*, CBGS monografie 2.
- Van Den Bergh, B. (1997), *Kindertijd. Kinderen en ouders over de leefsituatie van kinderen op lagereschoolleeftijd in Vlaanderen*. CBGS document 1. Brussel: Garant/CBGS.
- Van Den Bergh, B. & W. Van Dongen (1998), *De positie van éénoudergezinnen in Vlaanderen: probleemstelling en kanttekeningen bij het beleid*. CBGS document 4.
- Van den Bergh, B. & J. Van den Bulck (1999), Media use and supportive parent-child communication in pre-adolescents: The importance of perceived parental guidance and other mediating factors, *Communications, the European Journal of Communication Research*, 24, 329-350.
- Van den Bergh, B., L. Ackaert & L. De Rycke (Eds.) (2003), *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10-tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd*. Antwerp: Garant.
- Vandewater, E.A. & J.E. Lansford (1998), Influences of family structure and parental conflict on children's well-being. Family-Relations, *Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 47 (4), 323-330. Special Issue: The family as a context for health and well-being.
- Van Gils, J. (1995), *Kinderen over het gezin. Vergelijkende kwalitatieve studie betreffende de beleving van het gezin bij kinderen van 7-12 jaar in België, Frankrijk, Nederland, Portugal en Spanje*. Meise: Onderzoekscentrum Kind en Samenleving.
- Vermulst, A.A. & J.R.M. Gerris (1988), Eén- en tweeoudergezinnen: overeenkomsten en verschillen in gezins- en opvoedingsdimensies, in Gerris, J.R.M., J. Van Acker, *Gezinsrelaties onderzocht*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Walker, L.J. & K.H. Hennig (1997), Parent/child relationships in single-parent families, *Canadian Journal of Behavioural Science*, 29 (1), 63-75.
- Wallerstein, J.S. & S. Blakeslee (1989), *Second chances. Men, women and children. A decade after divorce*. New York: Ticknor & Fields.
- Wallerstein, J.S. & J. Lewis (1997), *The long-term impact of divorce on children: a first report from a 25-year study*. Presented at the Second World Congress of Family Law and the Rights of Children and Youth, June 2-7, San Francisco.
- Wegelin, M. (1990), *Moeders en vaders, scheiden en delen. Constructies van gelijkheid in de verdeling van het ouderschap na echtscheiden*. Academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam.